

710053007
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

**СИСТЕМА І СТРУКТУРА
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ:**

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО

Збірник наукових праць

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

КИЇВ
ЗНАННЯ УКРАЇНИ
2006

Обліковий
номер
110053007

29086884
111
1114

Редакційна колегія:

В.І. Гончаров, канд. філол. наук, професор (відповідальний редактор);
А.М. Григораш, канд. філол. наук, доцент (відповідальний секретар);
М.Я. Брицин, докт. філол. наук, професор;
Л.П. Іванова, докт. філол. наук, професор;
Ф.О. Нікітіна, докт. філол. наук, професор;
Н.І. Озерова, докт. філол. наук, професор;
М.Я. Плющ, докт. філол. наук, професор;
О.О. Тараненко, докт. філол. наук, професор;
Л.С. Віннічук, канд. педагог. наук, доцент;
О.І. Дашенко, канд. філол. наук, доцент;
М.П. Дворжецька, канд. філол. наук, професор;
Т.І. Плужнікова, канд. філол. наук, доцент;
Т.В. Слободянюк, канд. філол. наук, доцент;
М.М. Тягунова, канд. філол. наук, доцент;
Н.В. Хруцька, канд. філол. наук, доцент.

Рецензенти:

Н.Л. Іваницька, докт. філол. наук, професор;
Є.А. Карпіловська, докт. філол. наук;
Т.Ю. Ковалевська, докт. філол. наук;
Л.М. Полюга, докт. філол. наук, професор;
О.А. Сербенська, докт. філол. наук, професор.

С40 Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського: Зб. наук. праць (Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. — К.: Знання України, 2006. — 316 с. Бібліогр. в кінці ст. — Укр., рос.
ISBN 966-7201-26-0

У збірнику вміщено наукові праці докторантів, аспірантів, професорсько-викладацького складу мовознавчих кафедр Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та інших вузів України з актуальних проблем східнослов'янського мовознавства. Тематика статей охоплює питання граматичної будови і лексичного складу східнослов'янських мов, етимології і словотвору, історії і взаємодії мов, культурології і стилістики. Об'єктом лінгвістичного аналізу виступають структурні одиниці різних рівнів мовної системи. У полі зору мовознавців питання фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, термінології та лексикографії.

Для викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української та російської мов середніх шкіл та гімназій.

ББК 81.2я43

ISBN 966-7201-26-0

© Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, 2006
© Автори статей, 2006

Подводя итоги сказанному выше, отметим, что родовое слово **земля** в XIV-XVI вв. активно использовалось при назывании обрабатываемых земель как при ведении подсечно-огневого, так и парового (пашенного) земледелия по всей территории Руси. В новгородской письменности изучаемого периода лексема **земля** называла: 1) любые «участки леса, расчищенного под пашню или сенокос» (**деловая земля, топорная земля** и т. п.); 2) она являлась «общим названием обрабатываемого (пахотного) земельного угодья». С развитием парового (пахотного) земледелия в письменных памятниках лексема **земля** начинает заменяться лексемой **пашня**. В исследованных памятниках отмечено ее использования с семантикой: 3) «общее название сенокосного угодья».

В памятниках письменности Северо-Западной Руси XIV-XVI вв. родовое понятие **земля** служило стержневым словом для образования сложных наименований любых «участков леса, расчищенных под пашню или сенокос»; участков пахотных земель по признаку «место нахождения; земельных угодий по признаку «выращиваемая культура»; сенокосных угодий по признаку «место нахождения». Деминутив **землица** в новгородских документах использовался с семантикой, тождественной семантике лексемы **земля**: «участок леса, расчищенный под пашню или сенокос» и «общее название обрабатываемого (пахотного) земельного угодья». Он, как и лексема **земля**, «общее название обрабатываемого (пахотного) земельного угодья» не заменял слова **пожня**, обозначавшего «общее название сенокосного угодья», вследствие чего в письменных памятниках наблюдается противопоставление: **землица — поженка**.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ИХ УСЛОВНЫЕ СОКРАЩЕНИЯ

1. Ак II — Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV — нач. XVI вв.: 3 т. — Т. I — М., 1958.
2. Арх. Стр. I — Архив П.И. Строева. — Т. I. — Пг., 1917 // РИБ, т. 32. — 1400-1597 гг.
3. АХУ I — Акты Холмогорской и Устюжской епархии: В 3 ч. // РИБ. — СПб., 1890, 1894, 1908. — Т. 12, 14, 25.
4. ГВНП — Грамоты Великого Новгорода и Пскова / Под ред. С.Н. Валка, — М.-Л., 1949.
5. Кн. ям. новг. — Гурлянд И.Я. Новгородские ямские книги 1586 — 1631 гг. // Временник Демидовского юридического лицея. — Кн. 82 и 83., Ярославль, 1901.
6. Марас. — Марасинова Л.М. Новые псковские грамоты XIV — XV вв. / Под ред. А.И. Сахарова. — М.: МГУ. 1966.
7. НПК II — Новгородские писцовые книги / Изд. Археографическою комиссиею. — Т. 2 / Переписная оброчная книга Деревской пятины, до 1495 г., вторая половина. — СПб., 1862.
8. НПК III — Новгородские писцовые книги / Изд. Археографическою комиссиею. — Т. 3 / Переписная оброчная книга Вотской пятины, 1500 г., первая половина. — СПб., 1868.
9. ПЛ I — Псковские летописи. — Вып. 1 / Пригот. к печати А. Насонов. — М.-Л., 1941. — сп. XV-XVII вв.
10. Сл.РЯ XI — XVII вв. — Словарь русского языка XI — XVII веков. — М.: Наука, — Вып. I, 1975 и послед., в. 7.
11. Срезн. — Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам: В 3 т. — СПб., 1893-1903.

В.Ф. Христенюк

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У лінгвістичній науці немає єдиного погляду на критерії, які слід брати за основу при періодизації історії української мови. Кожен автор розв'язує поставлену проблему по-своєму, залежно від обсягу наявного фактичного матеріалу та ідеологічних позицій. У зв'язку з цим у монографіях і спеціальних статтях з історії української літературної мови існують розбіжності, супереч-

ності щодо аналізованого питання. Періодизація історії української літературної мови має наукове і практичне значення, оскільки в ній переплітаються суто мовознавчі проблеми із суспільними, пов'язаними з прагненням українського народу пізнати об'єктивну правду про себе, утвердити свою самобутність та право на власну незалежну державу.

Проблемі хронологічного поділу історії української мови на певні періоди присвячені праці Н. Бабич, І. Білодіда, М. Бойчука, П. Бузука, О. Горбача, П. Горецького, М. Жовтобрюха, І. Грицютенка, Г. Левченка, А. Москаленка, К. Німчинова, В. Німчука, Г. Півторака, П. Плюща, І. Огієнка, В. Русанівського, С. Смаль-Стоцького, Ю. Шевельова та ін.

При періодизації історії української літературної мови передусім потрібно брати до уваги концепції походження української мови. Існують дві основні концепції зародження і розвитку української мови: 1) безпосереднім джерелом розвитку української мови виступає праслов'янська мова; 2) українська мова виникла після розпаду давньоруської, який припадає нібито на XIV століття. Донедавна панівною вважалася теорія, згідно з якою в Київській Русі була єдина давньоруська народність і єдина давньоруська мова. Ця концепція ґрунтувалася на вченні О. Шахматова, який в історії східнослов'янської мови виділяв такі етапи: 1) праслов'янська мова — VII-VIII ст.; 2) епоха діалектної диференціації давньоруської мови на три групи: південноруську, північноруську, середньоруську — IX-X ст. Українська мова постала на ґрунті південноруських говорів, основою формування російської мови стали північно- і східноруські говори, для білоруської мови — східноруські та південноруські; 3) епоха інтеграції східних слов'ян і переживання ними спільних мовних явищ — XI-XII ст.; 4) етап формування трьох східнослов'янських мов як окремих мовних утворень — XIII ст. і далі [12]. Власне, до XX століття у філології панівною була думка, що українська мова розвинулася не прямо з праслов'янської після розпаду відповідної єдності, а опосередковано через прасхіднослов'янський та давньоруський періоди в історії східних слов'ян.

На початку XX століття з'являється низка праць провідних українських мовознавців, зокрема К. Німчинова, О. Колесси, І. Свенціцького, С. Смаль-Стоцького, Є. Тимченка, які не приймають цю концепцію і роблять спробу обґрунтувати постання української мови з праслов'янської. Так, в 1924 р. у Празі була опублікована доповідь професора О. Колесси «Погляд на історію української мови», в якій він аргументовано заперечує теорію давньоруської мови. «Вже в XI ст., то є вже в наших найдавніших пам'ятках, таких, як оба Збірники Святослава або Тринайцять Слів Григорія Богослова, проявляються виразні сліди живої народної української мови з місцевою діалектичною за красою, що надає сим пам'ятникам інший характер від пам'ятників писаних на Півночі, як наприклад Новгородські Мінеї, — і се дає нам непохитну основу до ствердження факту, що в XI ст. не було одної руської або східнослов'янської мови навіть у письменстві, а були два виразно зазначені східнослов'янські мови: стара українська і стара великоруська» [6, с.13].

Далі професор подає найважливіші фонетичні і морфологічні риси староукраїнських пам'яток:

- наявність **ы** замість **ъ** після плавних **л** та **р**: *яблыко* (Житіє Сави XIII ст.), *дрыва* (галицька грамота з 1424 р.);
- злиття **ы** з **и**: *прикриває*, *риба* (Збірник Святослава 1073 р.), *бити* замість *быти* (XIII слів Григорія Богослова);
- **жч** замість **жд**: *дъжчъ* замість *дъждь* (Галицьке Євангеліє 1144 р.), *дъжчю* (Городиський Апостол XII ст.);

- закінчення дієслів третьої особи множини на **-мо**: *прѣдступаємо* (Успенський Збірник XII ст.).

Сконстатувавши ці риси, О. Колесса зробив такий висновок: «Коли, отже, жива староукраїнська народна мова вспіла вже в XI ст. продертися через церковнослов'янську шкаралуцу навіть до письменства, то в устах люду відокремилася вона від інших слов'янських мов, а також від предків мови старовеликоруської, неперечно далеко давніше, а найпізніше в VII або VIII ст.» (Там же, с.14). Отже, О. Колесса початки зародження української мови відносив до праслов'янської епохи.

Цієї ж позиції дотримувався і С. Смаль-Стоцький у праці «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення» (1927 р.), в якій стверджував, що «українська мова уявляє собою тільки добуток фальшивого розвитку праслов'янської, раніше колись дійсно говореної мови, уявляє собою тільки переобrazовання, перетворення праслов'янської мови (її говору) на спеціальний український лад так, як усі інші слов'янські мови уявляють собою перетворення праслов'янської мови (її говорів) на їхній питомий лад» [10, с.59]. С. Смаль-Стоцький був принциповим противником вчення про існування спільної для всіх слов'ян давньоруської мови і прибічником думки про незалежний розвиток слов'янських мов, зокрема української, після розпаду праслов'янської мови, яка монолітною не була, а мала різні говори.

Міркування С. Смаль-Стоцького про розвиток української мови безпосередньо з праслов'янської без проміжних східнослов'янського та давньоруського етапів поділяв Є.Тимченко. У статті «Слов'янська однорідність і становище української мови в слов'янській родині» Є.Тимченко, виходячи з позиції, що праслов'янська мова «є ні що іншого, як наше збудування, науковий препарат, що об'єднує тільки купність спільних слов'янам рис (що ми віднаходимо дорогою зіставлення поодиноких слов'янських мов в їх найдавніших пам'ятках), ...препарат, нам потрібний тільки як вихідна точка в розгляданні пізнішої мовної еволюції», вважав, що в зв'язку з цим «не потребуємо вже творити мовних мітів а постаті праруського, прапівденнослов'янського мови, бо з наукового погляду такі фікції не тільки не потрібні, ба навіть шкідливі; не вносячи нічого в розуміння мовних явищ, вони творять тільки фальшиві генеалогії і підпирають певні політичні аспірації» [11, с.6]. Є.Тимченко виділив 25 фонетичних ознак української мови (послідовна рефлексія **ѣ** (**ѣ**) як **і**, злиття праслов'янських **у** та **в** в одній фонемі **и**, чергування етимологічних **о,е** з **і** у нових закритих складах, тверда вимова приголосних перед **е** тощо) і співставив їх з фонетичними рисами праслов'янської мови, з одного боку, та з фонетичними рисами інших слов'янських мов, з другого. Це дало йому можливість прийти до висновку, що еволюція української мови пішла іншою дорогою, яку годі вияснити, виходячи з гіпотези спільноруської мови: «на це не дозволяють спільні зміни з іншими, не східнослов'янськими, зміни, що їх, згідно з зазначеною схемою, бути не повинно, і що могли постати тільки, як в колишнім діалекті спільнослов'янського мови» [Там же, с.9]. Своєю статтею Є.Тимченко заявив про самостійність розвитку української мови, вилучив її з імперсько-шовіністичних політичних махінацій тих діячів, які як аргумент проти її окремішності використовували східнослов'янську мовну єдність.

У 1925 р. вийшов перший підручник з історії української мови для педагогічних вузів К. Німчинова — «Український мови у минулому й тепер», де автор зауважує, що вже в праслов'янській мові існувала група діалектів, яку він називає східнослов'янським праязиком. Східнослов'янська прамова, на його думку, мала дуже коротку добу існування (з V по VI ст.) і розпалася на окремі

діалектичні відмінності. Отже, К. Німчинов, розглядаючи можливість розвитку деяких фонетичних рис української мови ще у надрах праслов'янської доби, виділяв період спільної східнослов'янської прамови.

У радянські часи мовознавці використовували, як правило, таку періодизацію та відповідну термінологію: 1) давньосхіднослов'янський період (VII-X ст.); 2) давньоруський період (XI-XIII ст.); 3) староукраїнський період (XIV-XVIII ст.); 4) новоукраїнський період (XIX — XX ст.).

Наведемо одну з найпоширеніших періодизацій середини XX століття, розроблену М. Жовтобрюхом: I. Давня українська літературна мова (XIV-XVIII ст.): 1. Літературна мова XIV — першої половини XVI ст. (до Люблінської унії 1569 р.). 2. Літературна мова другої половини XVI — першої половини XVII ст. (від Люблінської унії 1569 р. до возз'єднання України з Росією). 3. Літературна мова другої половини XVII — до кінця XVIII ст. (після возз'єднання України з Росією до формування нової української літературної мови). II. Нова українська літературна мова (кінець XVIII ст. й до наших днів): 4. Літературна мова з кінця XVIII ст. — до 60-х років XIX ст. (творення літературної мови на народній основі та діяльність Т.Г.Шевченка). 5. Літературна мова від 60-х років XIX ст. і до Великої Жовтневої соціалістичної революції. III. Літературна мова радянської доби (всебічний розвиток літературної мови) [3, с.56].

1985 року Інститут мовознавства імені О.О. Потебні прийняв періодизацію історії української літературної мови, хронологічні межі етапів становлення якої такі: I. Українська літературна мова XIV — поч. XVIII ст.: 1. Українська літературна мова XIV — першої половини XVI ст. 2. Українська літературна мова середини XVI — середини XVII ст. 3. Українська літературна мова другої половини XVII — початку XVIII ст. II. Українська літературна мова середини XVIII ст. III. Нова українська літературна мова. Початковий період її розвитку (кінець XVIII — 40-ві роки XIX ст.). IV. Українська літературна мова 40-х років XIX до початку XX ст. V. Українська літературна мова 20-90-х років XX ст.: 1. 20-30-ті роки (довоєнна доба). 2. Літературна мова 40-50-х років. 3. Сучасна українська літературна мова.

Для виділення періодів у становленні української мови вчені керуються певними критеріями. Так, М. Жовтобрюх вважав (про це свідчить і наведена вище схема класифікації), що «основою періодизації теоретично визначається відповідність етапів розвитку літературної мови етапам розвитку самого народу і другорядною ознакою — внутрішні процеси розвитку самої літературної мови» [3, с. 57]. М. Жовтобрюх, аналізуючи працю П. Плюща «Нариси з історії української літературної мови», писав: «П. Плющ виділяє два основні періоди: 1. Стара українська літературна мова. 2. Нова українська літературна мова; отже автор у своїй періодизації пішов не від історії українського народу і етапів його розвитку, а від якості, від самої суті української літературної мови в різні часи її розвитку» [3, с. 57-58].

I. Огієнко основним джерелом розвитку української літературної мови вважав праслов'янську мову. У розвитку української літературної мови I. Огієнко виділяв такі періоди і підперіоди: 1. Стара українська літературна мова (IX-XVI ст.): 1) церковнослов'янська мова (з IX ст.); 2) нова середньочерковнослов'янська мова (з XII ст.); 3) актова мова (XIV-XVI ст.).

II. Нова українська літературна мова (з другої половини XVI ст.): 1) книжна українська мова (XVII-XVIII ст.); 2) утвердження нової української літературної мови (з 1798 р.); 3) українська літературна мова доби русифікації (1917-1923 рр.); 4) українська літературна мова доби українізації (1923-1933 рр.); 5) українська літературна мова доби комунізації (1933-... рр.) [5].

Аналізуючи ці історичні періоди розвитку української літературної мови, мовознавець керувався такими засадами, як зміна структури літературної мови, її суспільних функцій і стильової диференціації, відношень між літературною та розмовною мовами, співвідношення між історією української мови та історією української літератури і культури, співвідношення етапів історії літературної мови з етапами історії українського народу, зміна основи української літературної мови.

О. Горбач вважає, що при періодизації історії української літературної мови слід брати до уваги такі засади: а) внутрішній розвиток мови — її граматики, словотвору й лексики в її діалектах; б) культурно-політичні процеси й події (християнізація, реформація, класицизм, романтизм, реалізм, модернізм); в) взаємовідношення літературно-мовних варіантів української мовної території; г) співіснування та взаємодія національного варіанту літературної мови з іншомовними: «диглосія» тощо [1, с. 1].

Власне, історія мови, її тимчасовий занепад чи розвиток, особливості становлення залежать як від інтралінгвістичних (мовних), так і від екстралінгвістичних (позамовних) чинників. На всіх етапах еволюція української літературної мови виявляється передусім у поповненні її словника новими словами, удосконаленні її граматичної будови, диференціації її суспільних функцій з кожним новим історичним етапом, у появі нових стилів, нових засобів вираження, у різних формах взаємозв'язку і взаємодії літературної та живої усної народної мови.

Вважаємо, саме такими чинниками керувався Ю. Шевельов — автор науково обґрунтованої періодизації, яку підтримує на сьогодні більшість українських мовознавців, виділяючи хронологічні межі у розвитку української мови. Ю. Шевельов у становленні української мови виділяє такі періоди: 1. Протоукраїнська мова (VII-XI ст.). 2. Староукраїнська мова (XI ст., час появи перших писемних пам'яток) — кінець XIV ст.). 3. Середньоукраїнська мова, у межах якої розрізняються півперіоди: а) рання середньоукраїнська мова (кінець XIV — кінець XVI ст.); б) середньоукраїнська мова (кінець XVI — початок XVIII ст.); в) пізня середньоукраїнська мова (початок XVIII ст. — початок XIX ст.). 4. Нова українська мова [2, с. 7].

Зауважимо, що дослідники, які дотримуються традиційних поглядів на існування давньоруської народності та давньоруської мови, наполягають на тому, що після розпаду праслов'янської етномовної спільності почався період східнослов'янської єдності й спільної східнослов'янської мови, яка за часів Київської Русі перетворилася у давньоруську мову. Виведення української мови безпосередньо від праслов'янської ці дослідники вважають необґрунтованою і непереконливою. Так, В. Німчук пропонує таку періодизацію історії української мови як лінгвальної системи (системи систем):

I. Праслов'янська мова з протосхіднослов'янськими діалектами в її складі (до VI/VII ст.); II. Прасхіднослов'янська мовна єдність із протоукраїнськими діалектами (VII/VIII-X ст.); III. Давньоруськоукраїнська мова (XI-XIII ст.); IV. Середньоукраїнська мова (XIV/XV — к. XVII ст.): а) рання середньоукраїнська мова (XIV — п.п. XVI ст.); б) пізня середньоукраїнська мова — др. п. XVI-XVII ст.). V. Новоукраїнська мова (від кінця XVIII ст.) [8, с. 3].

На сьогодні існує науково вмотивована українськими істориками та лінгвістами концепція постання української мови на праслов'янському ґрунті [див.: 4; 9]. Українські вчені визначили етнічну належність Київської Русі, довели необґрунтованість доктрини про давньоруську народність і давньоруську мову, схарактеризували етапи та особливості формування української мови від пра-

слов'янської доби до наших днів. Враховуючи це, в українському мовознавстві є всі передумови для вироблення єдиної концепції та наукових критеріїв періодизації історії української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач Олекса. Засади періодизації історії української мови й етапи її розвитку: Резюме доповіді на МАУ-2. — Львів, 1993. — 8 с.
2. Грищенко А.П. Передмова // Сучасна українська літературна мова: Підручник / За заг. ред. А.П. Грищенка. — К.: Вища школа, 1997. — С. 3-10.
3. Жовтобрюх М.А. Зауваження до періодизації української літературної мови // Українська мова в школі. — 1959. — №2. — С. 55-59.
4. Залізник Л. Від склавинів до української нації. — К., 1997. — 256 с.
5. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. — К.: Либідь, 1995. — 294 с.
6. Колесса О. Погляд на історію української мови. — Прага, 1927.
7. Німчинов К. Український язик у минулому і тепер. — К., 1925.
8. Німчук В.В. Періодизація та напрямок дослідження генезису та історії української мови // Мовознавство. — 1997. — №6.
9. Півторак Григорій. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». — К.: Арістей, 2004. — 180 с.
10. Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. — Прага, 1927.
11. Тимченко Є. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині // Україна: Науковий трьохмісячник українознавства. — 1924. — №3.
12. Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови. — К., 1924.

Н.О. Яценко

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО СПОРЯДЖЕННЯ В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Військова форма одягу має свою давню історію. Джерела її виникнення сягають далекого минулого, часів виникнення на землі озброєних загонів і масових армій. Спочатку це був звичайний цивільний одяг із припасованими предметами захисного спорядження, яке, по суті, слугувало військовою формою одягу, що відрізняла дружинника чи ополченця від звичайного громадянина.

Розвиток взаємозв'язків з іншими народами, а також війни, що розв'язувалися між державами, сприяли запозиченню окремих видів захисного спорядження, а разом із цим і його назв. Крім того, один і той самий різновид захисного спорядження в певний період, часто залежно від матеріалу, оздоблення, дрібних деталей, називали неоднаково. Усі ці фактори вплинули на формування групи лексики, компоненти якої об'єднуються на основі спільної функціональної ознаки «захист».

З-поміж назв захисного спорядження виділяємо, зокрема, такі: **щит, тарча, павеза, пуклер**.

Лексему **щит** засвідчують найдавніші писемні пам'ятки [16, с. 399; 11, с. 232]. Слово вживалося зі значеннями: «військовий обладунок, яким прикривались у час нападу ворога» [26, с. 1610; 30, IV, с. 469; 27, VI, с. 186; 22, с. 180; 1, с. 9]; «оборонна зброя» [26, III, с. 1611; 5, с. 53]; «захист» [в образних висловах] [26, II, с. 1611]: Половци же, всѣдше на конѣ въ броняхъ, за щиты, с копьи, яко же биться, въбрѣдоша въ Днѣпръ и покрыша Днѣпръ отъ множества вои. Лавр. л. 6659 г.; Русичи великая поля чрьлеными щиты прегородиша, ищучи себѣ чти, а князю славы. Сл. плк. Игор.; Ти бо бѣша въ сторожевыя полкы на щитѣ рожены, подѣ трѣбами повити, подѣ шеломы възлелѣны. Сл. о Задон. [26, III,